

مُلْحَةُ الْأَعْرَابِ

تأليف:

ابومحمد قاسم بن علي مريزي بصرى

وفات:

سال ٥١٦ هجرى قمرى

ترجمه و شرح:

سيد مسلم تفت دار

مدرسه اميريه

جزيره قشتم – گياهدان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بَابُ: التَّنْوِينُ

٦٦. وَرَفَعَ مَا تَنَيْتَهُ بِالْأَلِفِ كَقَوْلِكَ: الزَّيْدَانِ كَأَنَّا مَأْلَفِي
 ٦٧. وَنَضَبُهُ وَجَرُّهُ بِالْيَاءِ بِغَيْرِ إِشْكَالٍ وَلَا مِرَاءٍ
 ٦٨. تَقُولُ: زَيْدٌ لَا يَسُّ بُرْدَيْنِ وَخَالِدٌ مُنْطَلِقُ الْيَدَيْنِ
 ٦٩. وَتَلَحُّقُ التَّوْنُ بِمَا قَدْ تُنِّي مِنْ الْمَفَارِيدِ لِجَبْرِ الْوَهْنِ

٦٦. و آن چه را مثنی کردی مرفوع به الف می شود. مانند گفته ی تو: "الزَّيْدَانِ كَأَنَّا مَأْلَفِي" (معنای آن: دو زید محل انس و الفت من هستند).

شرح:

اعراب "الزَّيْدَانِ": مُبْتَدَأٌ، مَرْفُوعٌ بِالْإِبْتِدَاءِ وَعَلَامَةٌ رَفَعِهِ الْأَلِفُ نِيَابَةً عَنِ الضَّمَّةِ، لِأَنَّهُ مُثَنَّى. وَالتَّوْنُ عِوَضٌ عَنِ التَّنْوِينِ فِي الْإِسْمِ الْمُفْرَدِ).

٦٧. و بدون اشکال و بدون هیچ شکمی، نصب و جر آن با یاء است.

٦٨. می گویی: "زَيْدٌ لَا يَسُّ بُرْدَيْنِ": زید پوشنده ی دو بُرد (نوعی لباس) است.

شرح:

اعراب "بُرْدَيْنِ": مَفْعُولٌ بِهِ لِـ (لَا يَسُّ)، مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَضَبِهِ الْيَاءُ الْمَفْتُوحُ مَا قَبْلَهَا الْمَكْسُورُ مَا بَعْدَهَا نِيَابَةً عَنِ الْفَتْحَةِ، لِأَنَّهُ مُثَنَّى. وَالتَّوْنُ عِوَضٌ عَنِ التَّنْوِينِ فِي الْإِسْمِ الْمُفْرَدِ.

"وَخَالِدٌ مُنْطَلِقُ الْيَدَيْنِ": و خالد دو دستش (به بخشش) باز است. اعراب " الْيَدَيْنِ ":

مُضَافٌ إِلَيْهِ، مَجْرُورٌ وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ الْيَاءُ الْمَفْتُوحُ مَا قَبْلَهَا الْمَكْسُورُ مَا بَعْدَهَا نِيَابَةً عَنِ الْكَسْرِ، لِأَنَّهُ مُثَنَّى. وَالتَّوْنُ عِوَضٌ عَنِ التَّنْوِينِ فِي الْإِسْمِ الْمُفْرَدِ.

۶۹. و به اسم‌های مفردی که مثنی کرده می‌شود؛ به خاطر جبران سستی، نون ملحق می‌شود.

شرح:

اسم مفرد منصرف، تنوین می‌گیرد. مانند: "زَيْدٌ". مشاهده می‌کنیم که در اسم مفرد، یک کسره و یک تنوین وجود دارد. بنابراین اگر بخواهیم آن را مثنی کنیم عوض کسره در: "زَيْدٌ" یاء می‌گذاریم: "الزَّيْدِي" و اگر بخواهیم تنوین در اسم مفرد قرار دهیم می‌شود: "زَيْدٌ". اکنون برای این که در مثنی این سستی جبران شود نون قرار می‌دهیم: "الزَّيْدَيْنِ". پس نون، عوض از تنوین در اسم مفرد آمده است. به همین سبب به هنگام مضاف شدن، این نون حذف می‌شود زیرا مضاف هرگز تنوین نمی‌گیرد: "جَاءَ عَلَامًا زَيْدٌ. رَأَيْتُ عَلَامِي زَيْدٍ. مَرَرْتُ بِعُلَامِي زَيْدٍ."

شرح:

تعریف مثنی:

در شرح ابن عقیل، تعریف مثنی چنین آمده است: لَفْظٌ دَالٌّ عَلَى اثْنَيْنِ، بِزِيَادَةٍ فِي آخِرِهِ، صَالِحٌ لِلتَّجْرِيدِ وَعَطْفٍ مِثْلِهِ عَلَيْهِ. لفظی که با زیاده در آخر آن بر دو چیز دلالت دهد و صلاحیت جدا شدن و عطف مانند آن به آن داشته باشد.

شرح تعریف:

لَفْظٌ دَالٌّ عَلَى اثْنَيْنِ: مانند: "الزَّيْدَانِ".

بِزِيَادَةٍ فِي آخِرِهِ: مانند: "الزَّيْدَانِ" و "الزَّيْدَيْنِ" که "انِ" و "ينِ" در آخر آن زیاده آمده است. پس "السَّفْعُ" از تعریف خارج می‌شود. زیرا در آخر آن زیاده‌ای وجود ندارد.

صَالِحٌ لِلتَّجْرِيدِ: مانند: "زَيْدٌ" و "زَيْدٌ" که "الزَّيْدَانِ" شده‌اند. اما "اِثْنَانِ" از این تعریف خارج می‌شود. زیرا صلاحیت جدا شدن ندارد و نمی‌توان گفت که "اِثْنٌ" و "اِثْنٌ" با همدیگر جمع شده‌اند و "اِثْنَانِ" را بوجود آورده‌اند زیرا "اِثْنٌ" به تنهایی هیچ معنایی نمی‌دهد.

وَعَظْفٍ مِثْلِهِ عَلَيْهِ: مانند "الرَّيْدَانِ" که "زَيْدٌ" و "زَيْدٌ" که مثل هم هستند با یکدیگر عطف شده‌اند. اما "القَمَرَيْنِ" مغایر آن با آن عطف شده است. زیرا "القَمَرَيْنِ" یعنی "القَمَر" و "الشَّمْسُ".

ملحق به مثنی:

تعریف مثنی در بالا گذشت. بنابراین کلماتی که دلالت بر دو چیز یا دو کس بدهند اما از تعریف فوق خارج شده باشند به آن‌ها ملحق به مثنی یا محمول بر مثنی گفته می‌شود. مانند: اثْنَانِ و اثْنَتَانِ، كِلَا و كِلْتَا.

اثْنَانِ و اثْنَتَانِ: بطور مطلق و همیشه حمل بر مثنی کرده می‌شود.

اعراب عدد اثْنَانِ و اثْنَتَانِ مانند مثنی است:

الف) مرفوع به الف می‌شود:

حدیث: فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ^١
 اثْنَانِ: فاعِلٌ، مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفِعَهُ الْأَلِفُ نِيَابَةً عَنِ الضَّمَّةِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِالمُثَنَّى.
 وَالثُّونُ عِوَضٌ عَنِ التَّنْوِينِ فِي الإِسْمِ المُفْرَدِ.

ب) منصوب به ياء می‌شود:

قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ﴾^٢
 اثْنَيْنِ: مَفْعُولٌ بِهِ، مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصَبِهِ اليَاءُ المُفْتُوحُ مَا قَبْلَهَا المَكْسُورُ مَا بَعْدَهَا
 نِيَابَةً عَنِ الفَتْحَةِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِالمُثَنَّى. وَالثُّونُ عِوَضٌ عَنِ التَّنْوِينِ فِي الإِسْمِ المُفْرَدِ.

ج) مجرور به ياء می‌شود:

قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِي اثْنَيْنِ﴾^٣
 ثَانِي: حَالٌ.

اثْنَيْنِ: مُضَافٌ إِلَيْهِ، مَجْرُورٌ وَعَلَامَةٌ جَرَّهُ اليَاءُ المُفْتُوحُ مَا قَبْلَهَا المَكْسُورُ مَا بَعْدَهَا
 نِيَابَةً عَنِ الكَسْرِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِالمُثَنَّى. وَالثُّونُ عِوَضٌ عَنِ التَّنْوِينِ فِي الإِسْمِ المُفْرَدِ.

١ . بخاری ٦٦

٢ . سوره يس، آیه ١٤

٣ . سوره توبه، آیه ٤٠

معدود بعد از این دو ذکر نمی‌شود.

گفته نمی‌شود: جَاءَ اثْنَانِ رَجُلَانِ و جَاءَتِ اثْنَتَانِ امْرَأَاتَانِ.

بلکه گفته می‌شود: جَاءَ رَجُلَانِ و جَاءَتِ امْرَأَاتَانِ.

اگر معدود قبل از اثْنَانِ و اثْنَتَانِ ذکر شد، این دو عدد نقش صفت پیدا می‌کنند و معنای تأکید، تحدید و یا تقلیل می‌دهند و اگر موصوف مذکر بود این دو عدد، مذکر و اگر موصوف مؤنث بود این دو عدد، مؤنث آورده می‌شوند.

حدیث: لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ اثْنَتَانِ^۴.

قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾^۵

قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾^۶

کِلا و کِلْتَا: دو حالت دارند:

الف) به ضمیر مضاف شوند: در این صورت به مثنی ملحق می‌شوند. مثال:

جَاءَ كِلَاهُمَا، جَاءَتِ كِلْتَاهُمَا: فاعِلٌ، مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعَهُ الْأَلِفُ نِيَابَةً عَنِ الضَّمَّةِ،

لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِمُثْنَى. "هُمَا" ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ فِي مَحَلِّ جَرِّ مُضَافٍ إِلَيْهِ.

رَأَيْتُ كِلَيْهِمَا، رَأَيْتُ كِلْتَيْهِمَا: مَفْعُولٌ بِهِ، مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصَبِهِ الْيَاءُ الْمَفْتُوحُ مَا

قَبْلَهَا الْمَكْسُورُ مَا بَعْدَهَا نِيَابَةً عَنِ الْفَتْحَةِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِمُثْنَى.

مَرَرْتُ بِكِلَيْهِمَا، مَرَرْتُ بِكِلْتَيْهِمَا: مَجْرُورٌ بِحَرْفِ الْجَرِّ، وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ الْيَاءُ الْمَفْتُوحُ مَا

قَبْلَهَا الْمَكْسُورُ مَا بَعْدَهَا نِيَابَةً عَنِ الْكَسْرِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِمُثْنَى.

ب) به اسم ظاهر مضاف شوند: در این صورت همانند اسم مقصور، اعراب آن به حرکات

مقدر خواهد بود. مثال:

جَاءَ كِلَا الرَّجُلَيْنِ، جَاءَتِ كِلْتَا الْمَرْأَتَيْنِ: فاعِلٌ، مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعَهُ ضَمَّةٌ مُقَدَّرَةٌ عَلَى

الْأَلِفِ، مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا التَّعَدُّرُ، "الرَّجُلَيْنِ، الْمَرْأَتَيْنِ": مُضَافٌ إِلَيْهِ، مَجْرُورٌ، وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ

۴ . مسلم ۲۸۳۴

۵ . سوره رعد، آیه ۳

۶ . سوره هود، آیه ۴۰

الْيَاءُ الْمَفْتُوحُ مَا قَبْلَهَا الْمَكْسُورُ مَا بَعْدَهَا نِيَابَةٌ عَنِ الْكَسْرِ، لِأَنَّهُ مُثَنَّى. وَالتَّوْنُ عِوَضٌ
عَنِ التَّنْوِينِ فِي الْإِسْمِ الْمَفْرَدِ.

رَأَيْتُ كِلَا الرَّجُلَيْنِ، رَأَيْتُ كِلْتَا الْمَرَاتَيْنِ: مَفْعُولٌ بِهِ، مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصْبِهِ فَتَحَةٌ
مُقَدَّرَةٌ عَلَى الْأَلِفِ، مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا التَّعَدُّرُ.
مَرَرْتُ بِكِلَا الرَّجُلَيْنِ، مَرَرْتُ بِكِلْتَا الْمَرَاتَيْنِ: مَجْرُورٌ بِحَرْفِ الْجَرِّ، وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ
كَسْرَةٌ مُقَدَّرَةٌ عَلَى الْأَلِفِ، مَنَعَ مِنْ ظُهُورِهَا التَّعَدُّرُ.

تشنيه سه نوع می آید:

الف) تشنيه در لفظ و معنا: بیش تر تشنيه در این مورد است. مانند دو زيد که گفته می شود:

الزَّيْدَيْنِ.

ب) تشنيه در لفظ به غير از معنا: در این نوع، تشنيه حکم تغليب می گیرد که قليل است.

مانند:

الْعُمَرَيْنِ: که به ابوبکر صديق و عمر فاروق گفته می شود. علت این که نام عمر غالب
آمد، گفته اند: زیرا تلفظ آن سبک تر است. یا ایام خلافت وی بیش تر امتداد پیدا کرد لذا این
نام بر سر زبان ها مشهورتر گردید.

الْأَبَوَيْنِ: به الأب و الأم گفته می شود. علت این که نام الأب غالب آمد، گفته اند: زیرا
لفظ مذکر خفیف تر است. همچنین همیشه مذکر از مونث حمایت می کند.

الْقَمَرَيْنِ: به الشَّمْس و الْقَمَر گفته می شود. علت غلبه ی نام الْقَمَر بر الشَّمْس همان
علتی است که در الْأَبَوَيْنِ بیان شد.

ج) تشنيه در معنا به غير از لفظ: هرگاه خواسته شود دو چیزی مثنی کرده شود که به یک

چیز متصل اند آن لفظ را جمع آورده و به ضمير مثنی مضاف کرده می شود. مانند:

أَعْجَبَنِي وَجُوهُكُمْ.

سَرَّني طَيْبَةُ قُلُوبِكُمْ.

قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا﴾. سوره تحریم، آیه ۴

قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿فَاقْطِعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾. سوره مائده، آیه ۳۸

طریقه ی اعراب اسمی که مثنی نامگذاری شده:

اگر کسی یا چیزی به مثنی نامگذاری شده؛ به مثنی ملحق کرده و همانند آن اعراب کرده می‌شود. مثال:

اگر پدری پسرش را "حَسَنَيْن" نامگذاری کند:

جَاءَ حَسَنَانِ: فاعِلٌ، مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعَهُ الْأَلْفُ نِيَابَةً عَنِ الضَّمَّةِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِمُثْنَى. وَالتَّوْنُ عِوَضٌ عَنِ التَّنْوِينِ فِي الْإِسْمِ الْمُفْرَدِ.
رَأَيْتُ حَسَنَيْنِ: مَفْعُولٌ بِهِ، مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصَبِهِ الْيَاءُ الْمَفْتُوحُ مَا قَبْلَهَا الْمَكْسُورُ مَا بَعْدَهَا، نِيَابَةً عَنِ الْفَتْحَةِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِمُثْنَى. وَالتَّوْنُ عِوَضٌ عَنِ التَّنْوِينِ فِي الْإِسْمِ الْمُفْرَدِ.

مَرَرْتُ بِحَسَنَيْنِ: مَجْرُورٌ بِحَرْفِ الْجَرِّ، وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ الْيَاءُ الْمَفْتُوحُ مَا قَبْلَهَا الْمَكْسُورُ مَا بَعْدَهَا، نِيَابَةً عَنِ الْكَسْرِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِمُثْنَى. وَالتَّوْنُ عِوَضٌ عَنِ التَّنْوِينِ فِي الْإِسْمِ الْمُفْرَدِ.^۷

طریقه‌ی مثنی کردن:

● **تثنی‌ی اسم صحیح:** هیچ تغییری بوجود نمی‌آید: زید: الزَّيْدَانِ و الزَّيْدَيْنِ.

● **تثنی‌ی اسم منقوص:** یاء آن ثابت می‌ماند. مانند:

معرفه: عَلِيٌّ: الْعَلِيَّانِ و الْعَلِيَّيْنِ، الْقَاضِي: الْقَاضِيَانِ و الْقَاضِيَيْنِ.

نکره: شَجِيٌّ: شَجِيَّانِ و شَجِيَّيْنِ، قَاضٍ: قَاضِيَانِ و قَاضِيَيْنِ.

● **تثنی‌ی اسم مقصور:** سه حالت دارد:

← سه حرفی یائی: یاء برمی‌گردد:

معرفه: الْهُدَى و الرَّحَى: الْهُدَيَانِ الْهُدَيَيْنِ و الرَّحِيَانِ، الرَّحِيَيْنِ.

نکره: هُدًى، رَحًى: هُدَيَانِ هُدَيَيْنِ و رَحِيَانِ، رَحِيَيْنِ.

← سه حرفی واوی: واو برمی‌گردد:

معرفه: الْقَفَا و الْعَصَا: الْقَفَوَانِ، الْقَفَوَيْنِ و الْعَصَوَانِ، الْعَصَوَيْنِ.

نکره: قَفَا و عَصَا: قَفَوَانِ، قَفَوَيْنِ و عَصَوَانِ، عَصَوَيْنِ.

^۷ . اعراب دیگر: آخر آن الف و نون را لازم می‌گردانند و همانند اسم لاینصرف اعراب می‌کنند. مانند:

جَاءَ حَسَنَانُ، رَأَيْتُ حَسَنَانُ، مَرَرْتُ بِحَسَنَانِ.

در حالت رفع: جَاءَ ذَوَا سَيِّبَوَيْهِ.

ذَوَا: فاعِلٌ، مَرْفُوعٌ وَعَلَامَةٌ رَفَعَهُ الْأَلْفُ نِيَابَةً عَنِ الضَّمَّةِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِمُثْنِيٍّ. سَيِّبَوَيْهِ: مُضَافٌ إِلَيْهِ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ.

در حالت نصب: رَأَيْتُ ذَوِي سَيِّبَوَيْهِ.

ذَوِي: مَفْعُولٌ بِهِ، مَنْصُوبٌ وَعَلَامَةٌ نَصَبِهِ الْيَاءُ نِيَابَةً عَنِ الْفَتْحَةِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِمُثْنِيٍّ. سَيِّبَوَيْهِ: مُضَافٌ إِلَيْهِ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ.

در حالت جر: مَرَرْتُ بِذَوِي سَيِّبَوَيْهِ:

بِ: حَرْفٌ جَرٌّ. ذَوِي: مَجْرُورٌ بِحَرْفِ الْجَرِّ، وَعَلَامَةٌ جَرِّهِ الْيَاءُ نِيَابَةً عَنِ الْكَسْرِ، لِأَنَّهُ مُلْحَقٌ بِمُثْنِيٍّ. سَيِّبَوَيْهِ: مُضَافٌ إِلَيْهِ، مَبْنِيٌّ عَلَى الْكَسْرِ فِي مَحَلِّ جَرٍّ.

ترکیب اسنادی: تَأَبَّطَ شَرًّا = ذَوَا تَأَبَّطَ شَرًّا، ذَوِي تَأَبَّطَ شَرًّا.

مثنی: حَسَنَيْنِ = ذَوَا حَسَنَيْنِ، ذَوِي حَسَنَيْنِ.

جمع: عَابِدِينَ = ذَوَا عَابِدِينَ، ذَوِي عَابِدِينَ.

تنبیه:

اگر کلماتی که در آخر آن‌ها حذف رخ داده را بخواهیم تشبیه کنیم:

الف) اگر مانند: **أَب، أَخ، قَاضٍ، دَاعٍ**. هنگام مضاف کردن، محذوف بازمی‌گردد: **أَبُوكَ،**

أَخُو زَيْدٍ، دَاعِيهِ. پس در تشبیه نیز بازمی‌گردد. مانند: **أَبَوَانِ، أَخَوَانِ، قَاضِيَانِ، دَاعِيَانِ**.

ب) اگر مانند: **يَدٍ، دَمٍ، فَمٍ، اسْمٍ، ابْنٍ، سَنَةٍ، لُغَةٍ**. هنگام مضاف کردن، محذوف

باز نمی‌گردد: **يَدُكَ، دَمُكَ، اسْمُكَ، ابْنُكَ، سَنَتُكَ، لُغَتُكَ**. پس در تشبیه نیز محذوف

باز نمی‌گردد. مانند: **يَدَانِ، دَمَانِ، اسْمَانِ، ابْنَانِ، سَنَتَانِ، لُغَتَانِ**.